

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM
ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

THE UNIVERSITY OF KAHRAMANMARAŞ
SÜTÇÜ İMAM
REVIEW OF THE FACULTY OF THEOLOGY

YIL / YEAR: 9 SAYI / NUMBER: 17
OCAK-HAZİRAN / JANUARY-JUNE / 2011

**ZORUNLU DİN ÖĞRETİMİ MESELESİNE
YAKLAŞIMLAR: TARİHİ SÜRECE BAKIŞ VE
DEĞERLENDİRMELER**

Öğr.Gör. Mehmet GÜNAYDIN*

Özet

Anayasamızın 24. maddesinde yer alan "zorunlu din öğretimi"nin en çok tartışılan konular arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Meselenin tarihi gelişimine bakarak "zorunlu din öğretiminin" gerekli olup-olmadığı konusundaki görüşler tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Zorunlu din öğretimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Anayasa.

Approaches to the Issue of Compulsory Religious Education: Historical Overview and Evaluation Process

Abstract

We can say that the 24 th article of the Constitution in force which took part in "compulsory religious education" that one of the most debated topics. Looking at the historical development of the issue, we will discuss the opinions about "compulsory religious education" is necessary or not.

Key words: Compulsory religious education, religious culture and ethics knowledge, constitution.

I- Giriş

Türkiye’de en çok konuşulan ve hakkında fikir ileri sürülen konular arasında din eğitim-öğretim meselesinin yer aldığı bilinen bir husustur. Esasen bu konudaki tartışmalar, Osmanlı’nın modernleşme yıllarından itibaren başlayarak-bazı dönemler hızını azaltsa da- günümüze kadar devam etmiştir. Hatta eğitim tartışmalarının bile

* Öğr. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimler Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı.

“din eğitimi” eksenini etrafında yapıldığını söylememiz mümkündür.¹ Meseleye bir de “*dindar nesiller yetiştireceğiz*”² düşüncesi eklenince tartışmanın boyutu oldukça genişlemiş gözüküyor. Görsel ve yazılı medyada konuyla ilgili bir hayli tartışmanın yapılması, bahsedilen konunun önemini daha da artırdığını ortaya koymaktadır.³ Bununla birlikte yeni bir anayasa yapma çalışmalarının başladığı günümüzde, din eğitim-öğretimi ile ilgili arayışların artarak devam edeceğini de ilave etmemiz gerekir. Ancak meseleyi ideoloji boyutundan çıkartıp bilimsel bağlamda ele alarak çözüm üretilmediği müddetçe bu tartışmaları

¹ “Eğitim sisteminin sorunlarını “din eğitimi engelliyor mu, yoksa önünü mü açıyor” perspektifinden kopuk, bağımsız bir mesele olarak başlayabildiğimiz gün kurban keseceğim” sözü bir gerçeği ifade etmesi açısından anlamli gözükmektedir. Göktürk, Gülay, “Eğitim Tartışması Bir Kere de İmam-Hatip’siz Olsun!”, Bugün Gazetesi, 06 Ocak 2012.

² Başbakan Recep Tayip Erdoğan’ın 2 Şubat 2012 “Ak Parti İl Başkanları Toplantısı” ve 6 Şubat 2012 “Fatih Projesi” tanıtımında ileri sürdüğü düşünce.

³ Şubat -Mart 2012 ayları içerisinde yazılı basında konu ile ilgili onlarca yazı köşe yazarlarınca kaleme alınmıştır: Özipek, Berat, “Devletin Dine En Büyük İyiliği”, Star, 9 Şubat 2012; Karakaş, Eser, “Eğitim ve Devletle Zorunlu Boşanma”, Star, 5 Şubat 2012; Özkök, Ertuğrul, “İsyankar Bir Çocuğun Evrak-ı Metrukesi, Hürriyet, 4 Şubat 2012; Ergil, Doğu, “Dindar Gençlik”, Bugün, 7 Şubat 2012; Bulaç, Ali, “Dindar Nesiller”, Zaman, 11 Şubat 2012; Dündar, Can, “Atatürk’ün Okullarında Din Dersi Var mıydı?”, Milliyet, 13 Mart 2012; Karaman, Hayrettin, Dindar Nesil Yetiştirmek”, Yeni Şafak, 9 Şubat 2012, “Uygulamada Din Eğitim ve Öğretimi”, Yeni Şafak, 4 Mart 2012.

Ayrıca Danıştay 8. Dairesi’nin konu ile ilgili kararından sonra köşe yazarlarının kaleme aldığı yazılara örnekler: Berkan, İsmet, “Yine Hukuk Konuşalım: Zorunlu Din Dersi”, Radikal, 7 Mart 2008, “Çocuk Kime Aittir: Devlete mi, Aileye mi?” 10 Mart 2008; Güven, Erdal, “Mesele Din Dersinin Zorunlu Olması Değil”, Radikal, 7 Mart 2008; Akyol, Taha, “Din, Mezhep ve Laiklik”, Milliyet, 8 Mart 2008; Ekşi, Oktay, “Bir Ders de Danıştay’dan”, Hürriyet, 5 Mart 2008; Hakan, Ahmet, “Açık Konuşalım”, Hürriyet, 06.03.2008; Göktürk, Gülay, “Felsefi İnançlar Ne Olacak?”, Bugün, 12 Mart 2008; Türköne, Mümtazer, “Din Kültürümüz Var mı?”, Zaman, 9 Mart 2008; Ülsever, Cüneyt, “Milli Eğitim Bakanı Haklı mı?”, Hürriyet, 12 Mart 2008; Cemal, Hasan, “AKP ve Hükümetine Çifte Standart Damgası...”, Milliyet, 13.Mart 2008; Babaoğlu, Haşmet, “Din Dersi”, Vatan, 14.Mart 2008.

sona erdirmek mümkün olmadığı gibi, “din eğitimi” meselesini halletmeden ülkenin diğer problemlerini sağlıklı bir şekilde çözüme kavuşturmak da oldukça zordur. Bu bağlamda en çok tartışılan konulardan biri, 1982 Anayasa’sının 24. maddesinde yer alan “**din ve ahlâk öğretiminin ilköğretim ve liselerde zorunlu ders**” haline getirilmesidir. Bu uygulama günümüzde de devam etmektedir.

Bazı gruplar, lâik bir ülkenin okullarında zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin okutulmasının bizzat laikliğe aykırı olduğu fikrini ileri sürerek mevcut uygulamanın kaldırılmasını istemektedirler.⁴ Din eğitimi-öğretimine çok önem veren bazı kesimler ise, devletin dini kontrol altında tutmak için verilen zorunlu din öğretiminin aslında dini yozlaştırmak için uygulandığını ileri sürerek, ilköğretim ve liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin müfredat ve içeriklerini yetersizden öte dine uygun olmadığını iddia etmektedirler.⁵

Bütün bunların yanı sıra Türkiye’deki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretimi uygulaması 2004 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne götürülerek, ‘okullarda sadece Sünni değerlere göre din ve ahlâk öğretimi verildiği’ gerekçesiyle bu dersin seçmeli olması istenmiştir. Anılan mahkeme Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olmasını değil, içeriğinin, yani müfredatının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne aykırı bularak iptal etmiştir. Bu bağlamda meselenin farklı bir boyut kazandığını da söylememiz gerekir. Makalemizde konunun tarihi gelişiminin seyrine bakarak Din Kültürü ve

⁴ Özellikle Liberal Düşünce Topluluğu’nun düşüncelerinin bu istikamette olduğu bilinmektedir.

⁵ Dilipak, Abdurrahman, Bu Din Benim Dinim Değil: “Resmi Din” Öğretisine Eleştirel Bir Yaklaşım, Risale, İstanbul, 1995.

Ahlâk Bilgisi dersinin gelecekte de zorunlu olup olmaması ile ilgili görüşler değerlendirilecektir.⁶

II- Din Dersi Öğretiminin Tarihi Gelişimi

1- Cumhuriyet Öncesinde Din Dersi

İnsanlık tarihi sürecine bakıldığında eğitim ve öğretim müesseselerini en fazla etkileyen kurumlardan biri dindir. Bu durum bütün toplumlar için de geçerlidir. Nitekim kilise teşkilatı, okulları açan, programlarını düzenleyen ve ihtiyaçlarını karşılayan bir kurumdu. Daha doğrusu okullar din adamları tarafından idare ediliyordu. Din kurumlarından ayrı lâik eğitim kurumlarının kurulması ticaretin gelişmesi ve endüstrileşmesinin sonucu olarak lâik devletlerin kurulmasıyla mümkün olmuştur. Bir diğer ifadeyle gelişen şartlar içerisinde kilisenin yetersiz kalması nedeniyle istenen nitelikte insan yetiştirmek için lâik okullar açılmaya başlanmıştır.⁷

Bizim eğitim tarihine bakıldığında da Batıdaki uygulamalarla benzerliklerin olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı hatta Selçuklular döneminde eğitim dini içerik arz etmekteydi. Sıbyan mektepleri ve medreselerde ağırlıklı olarak dini içerikli programlar uygulanıyordu. Şu halde modernleşme öncesi eğitim teşkilatı, dinî kuruluşların tesirinde kalmış kişilerin fikir ve düşüncelerine göre şekillendiği söylenebilir. Medresenin yanında modern anlamda lâik okullar, ordudaki yenileşme hareketlerine pa-

⁶ Aynı konu ile ilgili Okçu, Davut, "Türk Eğitim Sisteminde Din Öğretiminin Zorunluluğu Sorunu", *Uluslararası Eğitim Felsefesi Kongresi, Küreselleşme Sürecinde Eğitim Sorunlarının Felsefi Boyutu*, Eğitim-Bir-Sen, Ankara, 1.Baskı, Nisan 2010, 213-224 makalesiyle bizim çalışmamız arasında benze yönler olmasına rağmen konuyu işleyiş ve farklı bakış açılarının olduğu görülecektir.

⁷ Fidan, Nurettin-Erden, Münire, *Eğitim Bilimine Giriş*, Repa Eğitim Yay., Ankara, Tarihsiz, 74-75; Ayhan, Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1999, 62-63.

ralel olarak ilk defa askeri okulların açılmasıyla başlamıştır.⁸ Bu okullarda “**din dersi**” derslerden sadece biri olmuştur.

Din dersinin tartışmalı bir alan olması Cumhuriyetle başlamış bir mesele değildir. Konunun Tanzimat'ın ilanından önceye gittiğini söylememiz mümkündür. Bu ders “İlm-i hal” adı altında ibtidailerde, “Ulûm-u diniye” ismiyle de idadilerde okutuluyordu. Dersaâdet ve Kasaba ibtidailerinde birinci sınıfta iki, ikinci ve üçüncü sınıflarda ise üçer saat okutuluyordu. Köy ilkokullarında iki, üç ve dördüncü sınıflarda üçer saat veriliyordu.⁹ Yedi yıllık yatılı ve beş yıllık gündüzlü idadilerde ise “Ulûm-u diniye” adı altında her yıl okutuluyordu.¹⁰ Her ne kadar bu derslerde dini bilgilerin modern eğitim metodlarıyla öğretilmesi amaç olarak benimsendiyse de uygulamada başarı elde edilememiştir. Mahalle mekteplerinde okutulan “ilm-i hal” dersi aynı yöntemlerle bu okullarda “Din Bilgisi” olarak okutulmuş olmakla birlikte yeni öğretim metodları gereği gibi tatbik edilememiş ve diğer branş dersleriyle ilişkiye girilmemesi nedeniyle din dersinin diğer dersler yanında yetersiz kalmasına sebep olduğu¹¹ ifade edilmektedir.

Bu bağlamda dikkat çeken önemli bir husus, modern okullarda verilen din derslerine giren hocaların özel-

⁸ Fidan, Nurettin-Erden, Münire, a.g.e., 74-75; Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yay. İstanbul, 1991, 5; Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., 6. Baskı, 1997, 124. Batılı tarzda ilk modern mekteplerin temeli 1773’te Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun, 1796’da Mühendishâne-i Berr-i Hümayun açılarak atılmıştır. Bkz. Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, IX.

⁹ Kodaman, a.g.e., 88.

¹⁰ Kodaman, a.g.e., 131-132.

¹¹ Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1990, 1.

likle 19. yüzyılda gelişen pozitif bilimlerden haberdar olmadığı tezidir. Nitekim bu konuda Ziya Gökalp, dersi veren hocaların medreseden yetişen kişiler olduğu, 19. yüzyılın bilimsel gelişmelerinden haberdar olmadıkları, modern bilimlerin ortaya koyduğu meseleleri gereği gibi anlayamadıkları için öğrencilerin sorularına cevap veremediklerini, böylece yetişen gençlerin dine karşı olumsuz tavrı geliştirdiklerini¹² belirtmektedir.

Modern mekteplerin açılmaya başlamasından sonra bu okullarda yetişenlerin yönetimde söz sahibi olmaya başlamasıyla birlikte medreselerin geri plana itilmeye başlandığı söylenebilir. Ayrıca eğitim konusunda büyük atılımlar yapan II. Abdülhamit, medreselere gönül bağı olmasına rağmen bu müesseselerin ıslahı konusunda bir gayretin içerisinde olduğu görülmemektedir. Bununla birlikte 1892 yılından itibaren modern okullara yoğun bir din eğitimi programı koyarak öğrencilerin İslam bilinci ve milli kimliğini güçlendirmeyi amaçlamıştı. Görüleceği üzere devletin modern mekteplerden yana tavrı takınmasıyla birlikte medreseler geri plana itilmiş ve marjinalleştirilmiştir.¹³ Dolayısıyla medreselerde pozitif bilimlere yer verilmemesi nedeniyle orada yetişenlerin bilimsel gelişmelerden haberdar olmamaları doğal karşılanabilir.

Muallim Cevdet'in ifadeleri de Gökalp'i destekler mahiyettedir: 'Zavallı gençler! Yetkisini aşan tabiat öğretmenleri ile çağın zihniyetini bir türlü idrak edemeyen din dersi hocasının karşıt fikirleri arasında mahvoluyorlar. Sonra da zamane gençleri değil mi dinsiz diye nitelendiriliyorlar.'¹⁴ Çağın zihniyetinden kasıt, 19. yüzyılda

¹² Bilgin, Beyza, a.g.e., 45-51; Ayrıca bkz. Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, 1702 vd.

¹³ Karpat, Kemal, *Elitler ve Din*, Timaş Yay., İstanbul, 2008, 171.

¹⁴ Bilgin, a.g.e., 45-51; Ergin, Osman, a.g.e., 1702 vd.

özellikle pozitif bilimlerdeki gelişmelere bağlı olarak dinin devrini tamamladığı, bilimin bütün meselelere çözüm üreteceği fikrinin adeta bir din algılanması gibi katı bir pozitivizm anlayışını içermektedir. 20. yüz yılın ikinci yarısına kadar ağırlıklı olarak hükmünü sürdüren bu algı ve uygulama Batı toplumlarında Birinci ve İkinci Dünya savaşları sebebiyle ağır tahribata yol açtığı gibi, Türk toplumundaki sosyo-kültürel etkileri de oldukça sarsıcı olmuştur.

2- Cumhuriyet Sonrası Din Dersi ve Kaldırılması (1923-1948)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte O'nu kuran iradenin en çok üzerinde durdukları ve önem verdikleri meselelerden birinin eğitim-öğretim olduğunu biliyoruz. Bu itibarla 3 Mart 1340 (3 Mart 1924) tarihinde çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu radikal bir girişim olarak değerlendirilebileceği gibi aynı zamanda bir dönüm noktası olarak da görülebilir. Kanunun gerekçesinde öğretim birliğinin ilmî, çağdaş ve yararlarının görüldüğü, esasen Tanzimat'ın ilanından itibaren yapılması düşünülen ancak başarılamayan bir husus olduğu ifade edilmektedir. Bir milletin fertleri ancak bir terbiye görebilir. Bir ülkede iki türlü terbiye iki türlü insan yetiştirir. Böyle bir eğitim anlayışının yetişen nesiller arasında olumsuzluklara sebebiyet verdiğine vurgu yapılmaktadır. ¹⁵ Bir diğer ifade ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'yle birlikte aynı heyecanı duyan nesiller yetiştirmek ve insanlar arasında duygu, düşünce ve kültür birliğinin sağlanması amaçlanmıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte bütün eğitim ve öğretim kurumları Maarif Ve-

¹⁵ Ayhan, a.g.e., 25.

kaleti'ne bağlanarak ardından medreseler kapatılmıştır. Bakanlığa bağlı örgün öğretim kurumlarında din dersi 1928 yılına kadar okutulmaya devam etmiştir. Bu tarihten itibaren tek parti iktidarında lâikliğin bir yorumu olarak din eğitiminin aileye ait olduğu gerekçesiyle 1933 yılından itibaren örgün öğretim kurumlarından din dersleri çıkarılmıştır.¹⁶ İmam-Hatip okulları 1930 yılında, son iki tanesi ise 1932 ve İlahiyat Fakültesi ise 1933 yılında öğrenci yetersizliği gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. Her ne kadar bu gerekçe gösterilmekte ise de dönemin zihniyetinin bu müesseselere karşı olumsuz bir tavır takındığını belirtmekte yarar vardır.¹⁷ Böylece din hizmetlerini yürütecek elemanı yetiştirecek resmi bir müessese kalmamıştır. Sadece dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin gayretiyle az sayıdaki Kur'an kursu faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir.¹⁸

Bu uygulamalardan dolayı Cumhuriyet dönemi tek parti siyasi idare kadrosunu dinsizlikle itham etmenin doğru bir anlayış olmadığını belirtmekte yarar görüyoruz.¹⁹ Ancak medeniyet konusundaki farklı bakış açıları nedeniyle din adamı yetiştiren okulların kapatılmasının yanı sıra bütün örgün öğretim kurumlarındaki din derslerinin kaldırılmasına sebep olmuştur.²⁰ İnkılâpçıların din

¹⁶ Güngör, Erol, *Dünden, Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ötüken yay. 5. Basım, İstanbul, 1990, 87 vd.

¹⁷ İmam-Hatip Mektepleri'nin kapatılma gerekçeleri konusunda geniş bilgi için bkz. Öcal, Mustafa, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dini Hayat*, Basılmamış Ders Notları, Bursa 1992, 26-66; Öcal, Mustafa, "İmam-Hatip Liselerinde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Editörler: Köylü, Mustafa-Altaş, Nurullah, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2012, 177-212.

¹⁸ Jaschke, Gotthard *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yay., 1. Basım, 1972, 76; Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1998.410,411.

¹⁹ Bir değerlendirme için bkz. Karpat, a.g.e., 17.

²⁰ Güngör, Erol, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Yay., İstanbul,

politikalarının temeli laiklik idi, dinsizlik değildi. Amaçları İslam'ı yıkmak değil, onu devletten ayırmak ve daha doğrusu siyasi, toplumsal ve kültürel işlerde dinin ve onun temsilcilerinin yetkisine son vermek ve bunu inanç ve ibadet konularına indirgemekti. Böylece İslam'ı çağdaş, Batılı ve bir ulus-devletteki gibi şekle indirgenmesi²¹ amaçlanmıştır. Bununla birlikte esas güçlüğü, modernleşmenin yanlış anlaşılması, bir diğer ifade ile din ile ilmin bağdaşmayacağı görüşünden hareketle ve reaksiyon endişesiyle Osmanlı geçmişinin yok sayılmasından kaynaklanmıştır. Devleti idare edenler bu görüşlerini fiiliyata geçirebilmek için otoritelerini alabildiğine genişletmişlerdir.²² Ayrıca tek parti elitleri ülkenin din ve din adamları yüzünden yıkıldığını düşündüğünden İslam medeniyetinden ne kadar uzak olursa modernleşmenin gerçekleşeceğine ve ayakta kalacağımıza inanıyorlardı.²³

Bu bakış açısı oldukça katı olmakla birlikte Cumhuriyeti kuranların bizzat Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a tefsir yazdırılıp 1935-1938 tarihleri arasında bastırılması, Buhari'nin *el-Camiu's-sahîhi'nin* muhtasarı *et-Tecridü's-sarih'in* tercüme ve şerhi görevi Babanzâde Ahmet Nâim'e verilmesi ve vefatından sonra bu görevin Kamil Miras'a tevdi edilmesi ve bu eserin bastırılmasını²⁴ oldukça anlamlı buluyoruz. Ayrıca Kur'an kurslarını kapatmamala-

1993, 388-389.

²¹ Lewis, Bernard, a.g.e., 87 vd.

²² Lewis, a.g.e., 408; Karpaz, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş yay. İstanbul, 2011, 47.

²³ Güngör, a.g.e., 389.

²⁴ Ergin, a.g.e., V, 1930, 31; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, Önsöz, III-VI, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971; Yazıcı, Nesimi, "Kâmil Miras", *DİA*, 30, 146, İstanbul, 2005.

rını da buna bir örnek olarak göstermemiz mümkündür. Dinsizliği hedefleyen bir idarenin bunları yapması herhalde düşünülemez. Bu olumlu adımları önemsemenin yanı sıra demokrasiye geçme çabalarının yaşandığı 1946'lı yıllara kadar "dışlayıcı bir laiklik"²⁵ anlayışının benimsenip uygulandığını da belirtmekte yarar vardır. Bir diğer ifade ile devletin otoriter bir laiklik anlayışı uygulayarak dini ve halkı dizayn etmeye kalkması kabul edilecek bir tutum değildir. Ayrıca dışlayıcı bir laiklik anlayışının uygulanması, tek parti yönetiminin din düşmanı olduğu için değil, daha ziyade seçkinlerin ayrıcalığını koruyabilmek ve yönetimlerini sürdürebilmenin bir aracı olmasından kaynaklandığı²⁶ ifadesini de hatırlatmakta yarar vardır.

Bir fikir vermesi açısından 1940'lı yıllarda dinî kitaplara getirilen yayın yasağı, dine uygulanan baskıların hangi boyutlara vardığını aşağıdaki örnek açıkça göstermektedir. Zamanın Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Ahmet Hamdi Akseki 1943 yılında Hz. Muhammed ile ilgili bir kitap yazmış ve bu eser Sebilürreşad tarafından bastırılmış ancak kitap yayımlanır yayımlanmaz İçişleri Bakanlığı'nca sakıncalı bulunarak toplattırılmıştır. Bu toplatma kararının gerekçesini öğrenmek için Akseki'nin yaptığı müracaata İçişleri Bakanlığı Matbuat Umum Müdürlüğü'nün 17 Mayıs 1943 tarih ve 653 sayılı yazısıyla verilen cevap oldukça dikkat çekicidir.

Muhterem Efendim,

Mektubunuzu aldım. **Biz her ne şekil ve suretle olursa olsun memleket dâhilinde dinî neşriyat yapıla-**

²⁵ Bkz. Kuru, Ahmet T, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1. Baskı, İstanbul, Eylül 2011

²⁶ Türköne, Mümtazer, "CHP'nin Sıkıştığı Dar Alan", Zaman, 13 Nisan 2012.

rak dinî bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dinî bir zihniyet fideiği vücuda getirilmesine taraftar değiliz.

Zatı âlilerinin herkesçe de müsellemler olan ilim ve faziletinize hürmetkârız. Ancak günün bu kabil neşriyata tahammülü olmadığını siz de takdir edersiniz.²⁷

Yukarıdaki ifadelerde dönemin iktidarının dine ve din eğitime ne kadar olumsuz bir tavır takındığını görmek ibret vericidir. Zira bu durum, dini yayınların basılmasının ne kadar baskı altında tutulduğunun açık bir göstergesidir.

Türk çocukları din bilgisi kaldırılmadan önce örgün eğitim kurumlarında yeteri kadar din dersi alıyor ve bu konuda aileler bir sorumluluk üstlenmiyordu. 1924 yılı ilkokul programında din dersi "Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri" adıyla birinci sınıf hariç olmak üzere diğer sınıflarda haftada iki saat olmak üzere müfredatta yerini almıştır. Dersin amacı ve uygulaması ikinci sınıf için şöyle belirlenmiştir: "Kur'an-ı Kerim elifbası gösterildikten sonra Kur'an-ı Kerim tedrisine başlanacak ve Amme Cüzü'ne devam olunacaktır. Muallim, bu derslerde, münasebet düştükçe Hazret-i Peygamberin menakıb-ı seniyesini izah ederek İslâm muhabbetini çocukların kalbinde yaşatacaktır. 1926 programında ise ilkokulda din dersleri üçüncü sınıftan başlatılmakta ve bir saate indirilmekte-

²⁷ Başgil, Ali Fuat, *Din ve Lâiklik*, Yağmur Yay., 6. Baskı, İstanbul, 1985, 16, 3 numaralı dipnot. Yazı Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim (Tör) imzasıyla gönderilmiştir. Bu dönemde Dâhiliye Vekili'nin Recep Peker olduğunu belirtmekte yarar vardır. Otoriter ve dine karşı soğuk bir kişilik olduğu bilinen Peker'in oldukça etkili olduğu, bakanlığı sırasında Hacı Bayram meydanını Oğüst meydanı olması kararını desteklemesi bir fikir vermesi açısından dikkat çekicidir. Bu kararı kabul görmemişse de tek başına bir kuvvet olarak nitelendirilmesi ilginçtir. Bkz. Gül, Teoman, *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1988, 45-48.

dir. Ortaokulların birinci ve ikinci sınıflarında ise haftada birer saat olmak üzere din dersi okutuluyordu.²⁸ 1928 yılına kadar okullarda zorunlu dersler arasında okutulan ilk mektepler için bizce içerikleri oldukça iyi hazırlanan din dersi kitaplarında itikat, ibadet, ahlak ve siyer gibi konuların yanı sıra bir cüz (20 sayfa) Kur'an metni anlamıyla birlikte okutuluyordu.²⁹ Bu uygulamanın kaldırılmasıyla birlikte, yetişen çocuk ve gençlerin din eğitimi nerede ve nasıl alacakları ister istemez tartışmaları beraberinde getirmiştir. İşte bu tarihten itibaren din eğitimi ve öğretimi meselesinin tartışılmaya başlandığı ve değişik uygulamaların günümüze kadar geldiği görülmektedir.

1933-1946 yılları arasında din eğitiminin hiç verilmemesi vatandaşlar arasında oldukça sıkıntıyla karşılanmış ve veliler inançlarıyla uygulamalar arasında sıkışıp kalmışlardır. Bunun sonucu olarak aileler, çocuklarının din eğitimi ihtiyaçlarını değişik kanallardan karşılamının yollarını aramaya başlamıştır. Böyle kontrolsüz uygulamaların sağlıklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü yetişmekte olan nesiller din eğitimi alanın uzmanlarından değil, daha ziyade kulaktan dolma bilgileri olan kişilerle giderilmeye çalışılmıştır. Burada iyi niyetliler olabileceği gibi, işi istismar eden ve hurafeleri din adı altında yayanların çoğunlukta olduğunu söylememiz gerekir.³⁰ Bilgisizlik ve istismar meseleyi daha da derinleştirmiştir. Din derslerinin yetersizliğine rağmen lâiklik gerekçe gösterilerek örgün öğretim kurumlarının müfredat

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Doğan Recai, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu yayınları, Ankara, 1999, 228-288.

²⁹ İbrahim Hilmi, *Din Dersleri*, 2. Kitap, Kitaphane-i Hilmi, İstanbul, 1927, aynı müellifin 3. Kitabı, Kitaphane-i Hilmi, İstanbul, 1344(1928).

³⁰ Ayhan, a.g.e., 66.

programlarından tamamen kaldırılması ve yerine hiçbir şeyin konulmaması gençler arasında bir ahlâk buhranına sebebiyet verdiği ve bu durumun ülkede çok önemli sıkıntılara yol açtığına³¹ da vurgu yapılmaktadır. Şu husus da belirtmek isteriz ki, asırlarca çocuklarını gönderdikleri okullarda yeteri kadar din dersi aldırın bir toplum, okulun bu fonksiyonunu aileye bırakınca ailelerin ister istemez büyük güçlükler çekmesi kaçınılmazdı. Ayrıca din eğitimi uygulamasını aileye bırakmakla birlikte oldukça katı bir yasağı da içerdiğini belirtmekte yarar vardır. Bundan dolayı babası din âlimi olan kimselerin çocukları bile İslam'ın temel bilgilerinden yoksun olarak büyümüşlerdir.³² Bunun yanı sıra modern çevrelerde yetişen gençlerin dinden bihaber olarak kalmaları buna eklendiğinde topluma yabancılaşma ve kopmanın kaçınılmaz olduğu açıktır. Bu olumsuzluğun önemli bir yanı da dinden kopuk yetişip toplum hakkında karar mevkiinde bulunanlarla halk arasında yaşanan çatışmadır. Yönetenler karar verirken halkı eğitilmesi gereken cahiller olarak gördükleri için istekleri doğrultusunda uygulamalardan çekinmişlerdir.³³

Dinin kişilik inşasında fonksiyonel olduğu bilinen bir husustur. "İyi, doğru ve güzel" hakkında özellikle İslamiyet'in insanları etkileyici ve benliği şekillendirici yönü hayli güçlüdür. Her toplum bir felsefi temel üzerine kurulur. Bu anlamda Cumhuriyetin felsefi temellerinin güçlü olduğu söylenemez. Dolayısıyla dinin iyi, doğru ve gü-

³¹ Ergin, Osman, a.g.e., V, 1702vd.

³² Babam İmam-Hatip olmasına rağmen kendilerinden din ile ilgili bir kelime öğrenmiş değilim. 1965-1973 yıllarında özellikle yaz aylarında camiye giderek cami hocamızdan sureler, namaz kılma ve ilmihal bilgilerini öğrendik. Bu yapının halen devam ettiğini söyleyebilirim. Ben de çocuklarıma din bilgisi vermiş değilim. Cami ve okuldan aldıkları bilgilerle alt yapılarını oluşturmuşlardır.

³³ Güngör, Erol, "Dinden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik, 89-90.

zel”³⁴ olarak koyduğunu kaldırdıktan sonra yerine benzer veya daha güçlüsünü koyamadığımız müddetçe toplumsal yapının her yönüyle zarar göreceği aşikârdır. Sadece kuru bir yurttaşlık bilinci ile toplumun yeniden inşa edilmesini beklemek ne kadar gerçekçi olur diye sormak gerekir.

Yaşanan olumsuzlukları özetler mahiyetteki dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin (1947-1951) “*Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler*” adıyla 1950 yılında hazırladığı rapordaki şu tespitler dikkat çekicidir:

*“Çocuklarımıza gerek mekteplerde ve gerek başka vasıta ile 26 seneden beri din ve ahlak aleyhinde söylenebilecek ne varsa hepsi söylenmiş, telkin edilmiş ve kıpkızıl bir dinsiz olmaları için her şey yapılmıştır...”*³⁵

Bugün bir takım batıl akide ve yalancı tarikatların sinsi sinsi ve fakat sistemli denecek surette memleketin hemen her köşesinde yayılmakta ve üremekte olduğu da bir vakıadır. Gittikçe çoğalan ve din namına uydurdukları bir takım hurafelerle köylü ve şehirliyi istismar eden, saf halkımızın arasına tefrikalar sokan, karıyı kocadan ayıran bu muzır unsurların tesirlerini önleyebilmek için de her şeyden evvel esaslı din terbiyesi ve bilgisi almış, müspet ilimlerle de mücehhez kudretli din adamlarına, münevver vaizlere ihtiyacımız vardır.

Memlekette hakiki din adamları azaldıkça bu yoldaki tarikatların kanunen yasak olmasına rağmen yayılması ve gittikçe sahasını pek ziyade genişletmesi de bu

³⁴ Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İletişim Yay. İstanbul, 2.Baskı, 1992, 242, 243; Ayrıca bkz. Şerif Mardin ile yapılan mülâkat, Çakar, Ruşen, “Öğretmene Kaybettiren Küçük Bir Eksiklik”, Radikal, 25 Mayıs 2008.

³⁵ Akseki, Ahmet Hamdi, “*Din Tedrisatı ve Dinî Müesseseler*”, Bkz. Halis Ayhan, a.g.e., EK III, 538-536.

*ihtiyacı bir kat daha belirtmektedir.*³⁶

Din hürriyetinin bulunmadığı ve din eğitim-öğretiminin gereği gibi yapılmadığı toplumlarda dinin aslı öğretim konusu yapılamadığından dolayı büyük ölçüde dine aykırı fikir ve inanışlar din adına gizlice yayılıp, hem din ve hem de insan için tehlikeli olan akımları ortaya çıkarabilmektedir. Yüce bir varlığa yönelme ihtiyacı olan insanın bu sahte din veya akımlara meyletmesi ve onlardan medet umması görülmeyen bir durum değildir.³⁷

Akseki'nin tespitlerine göre din ve ahlak aleyhine her türlü olumsuz fikirlerin gençlere aktarılmasıyla "kıpkızıl dinsizler" haline getirildiğini belirttikten sonra tarikatların sinsi ancak sistemli bir şekilde çoğalarak ülkenin genelinde faaliyet içinde buldukları ve yaydıkları hurafelerle halkı istismar ettiklerini belirtmektedir. Böyle bir gidişin sağlıklı olmadığını ifade ettikten sonra bu olumsuzluğun önüne geçmenin dini iyi bilen din görevlilerinin yetiştirilmesine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. 1925 tarihli 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasıyla ilgili kanun yürürlükte olmasına rağmen tarikatların bir anlamda yeraltına çekilmeleri ve faaliyetlerini bu şekilde yürütmeleri 1950'li yıllara gelindiğinde yukarıda Akseki'nin belirttiği olumsuzlukların ortaya çıkmasını sebep olmuştur. Tarikatlar, Türk toplumunun manevi yönüne hitap etse de tarihi süreç içerisinde bu kurumlarda yaşanan yozlaşmanın bir anlamda milleti uyuşturduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle kapatılmaları isabetli görülebilir. Ancak zaman içerisinde din eğitimine getirilen kısıtlamalar, din derslerinin örgün eğitim ku-

³⁶ Cebeci, Suat, *Eğitim Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara, 1996, 227-242, Ayhan, a.g.e., 545.

³⁷ Öner, Necati, "Niçin Din Öğretimi?", *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*, 8-10 Nisan 1988, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 1991, 23-26.

rumlarından kaldırılması tarikatlara hiçbir zaman bula-
mayacakları fırsat vermiştir.³⁸ Bütün olumsuzluklarına
rağmen kültürel İslam'ın yaşatılması ve geleceğe taşın-
masında tarikatların önemli rolü olduğu da inkâr edile-
mez.³⁹

Eğer din eğitimi kurumları yaşatılsa ve orada yeti-
şecek gerçek din bilginleri toplumu aydınlatmada görev-
lendirilebilseydi belki de geleneğimizin oluşmasıyla gü-
nümüzde yaşanan sıkıntıların pek çoğu çözülmüş olacaktı.
Geleneğin oluşmasından kastımız, özellikle din eğitimi
veren kurumların kapatılmasıyla birlikte din âlimlerinin
yetişmesinin engellenmesi, dini meselelerin sağlıklı bir
şekilde tartışılması ve fikir üretilmesine mani olunmasın-
dan dolayı meselelerin çözümünü engelleyerek günümüze
kadar gelmesine sebep olmuştur denebilir. Esasen yöne-
timin, din âlimlerinin fikir ve düşüncelerinden korkma-
maları gerekirdi. Zira bizdeki din görevlileri her zaman
devletin memuru konumunda olmuş ve siyasi iradeye
karşı ciddiye alınabilecek tavır almaları görülmemiştir
diyebiliriz. Yapısal değişikliklerin gerçekleştirildiği dö-
nemde özellikle din bilgini yetiştiren Dar'ul-Fünûn'a bağlı
İlahiyat Fakültesi'nin kapatılmasının isabetli bir karar
olmadığını düşünüyoruz. İslam âlimlerinin ortadan
kalkmasıyla kitlelerin inançlarına hurafelerin girmesi⁴⁰
kaçınılmazdı. Şu halde din eğitimi ve öğretimini yasakla-
mak veya baskı altına almak, din hürriyetini ortadan
kaldırabileceği gibi, dinin bizzat kendisini de din olmak-
tan çıkarıp hurafelerle dolu yaşanmaz hale getireceğini⁴¹

³⁸ Değerlendirmeler için bkz. Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Sidre Yay., İstanbul, 1988, 185-216.

³⁹ Lewis, a.g.e., 419.

⁴⁰ Altan, Mehmet, *Kent Dindarlığı*, Timaş Yay. 6. Baskı, İstanbul, 2010, 88.

⁴¹ Başgil, a.g.e., 113.

tarihi tecrübelerden öğreniyoruz. Burada bir hususa işaret etmekte yarar görüyoruz. Din eğitim-öğretim uygulamalarında Milli Şef İsmet İnönü döneminin daha ziyade talihsiz bir dönem olduğuna vurgu yapılır.⁴² Yukarıda ifade ettiğimiz gibi 1940'lı yıllarda din eğiti-öğretim üzerindeki baskıların arttığını görmekle birlikte bunun Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren izlenen politikaların bir devamı şeklinde değerlendirmenin daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca hangi saikle olursa olsun din eğitim-öğretim üzerindeki baskıların kalkmaya başladığı dönem de yine İnönü'nün devridir.⁴³ Bu konuya aşağıda değinilecektir.

3- Seçmeli Din Bilgisi Dersi (1948-1982)

Cumhuriyetin tek parti iktidarı 1946 yılından itibaren çok partili hayata geçme denemeleri sürecinde din terbiyesinin tartışılmasına müsaade etmiş ve aynı zamanda bunu normal karşılamış ve devlet okullarına din derslerinin yeniden konulmasına karar vermiştir. Böylece 1948-1949 öğretim yılının ilkbaharından itibaren sadece ilkokul 4. ve 5. sınıflara haftada iki saat olmak üzere isteğe bağlı din dersi okutulmaya başlanmıştır. Bu ders, program dışı ve seçmeli olduğu için arzu eden öğrenci velilerinin daha önceden okul idaresine haber vermeleri gerekiyordu ve din dersinin sınıf geçmeye etkisi bulunmuyordu. Okullara seçmeli din dersi konulmasının ardından 1949 yılında da Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Bu da gösteriyor ki okullardaki din derslerinin geleceği İlahiyat Fakültele-

⁴² Okçu, a.g.m., 216.

⁴³ Cumhuriyeti kuranların o günkü şartlarda toplumu yeniden şekillendirme konusunda İngilizlerin baskı ve direktiflerinden ayrı düşünülmemeyeceğine vurgu yapılarak "Türk toplumuna Batı'nın İslamiyet'ten korkan siyasi algısı zerk edildi" ifadesine yer verilmektedir. Bkz. Altan, a.g.e., 148,149.

ri'nde yetişen öğretmenlerin kalitesiyle irtibatlı oldu-
dur.

İktidarın din eğitimi ve öğretimi konusunda attığı bu adımların arka planındaki nedenlerden biri, Cumhuriyet ve inkılâpların gerçekleşmesinin üzerinden çeyrek asırlık bir zaman diliminin geçmesiyle birlikte, inkılâpların Türk toplumu tarafından benimsendiği fikrinden hareketle geleneksel din ideolojisinin beslendiği irtica tehlikesinin artık geride kalmış olmasına dönemin hükümetinin inanmış olması⁴⁴ gösterilmektedir. Bunun yanı sıra tek parti iktidarının seçimlerde oy kaybedeceği endişesinden hareketle seçmeli din dersini uygulamaya koyduğu⁴⁵ ifade edilmektedir. Ayrıca çok partili hayata geçişle başlayan demokratikleşme süreciyle birlikte İslam'ın sosyal hayattaki varlığını artırması ve devletin din üzerindeki baskısını hafifletmesi⁴⁶ din dersinin okullara seçmeli ders olarak konulmasına neden olarak zikredilebilir. Bütün bunların yanı sıra komünizm propagandasının gençlik üzerindeki olumsuz etkilerinin görüldüğüne işaret edilmektedir. Ayrıca bazı İslami kurumların yeniden açılmaması halinde Türkiye'nin ahlaki yozlaşmanın pençesine düşeceği hususunun sekülerleşmenin mimarı olan CHP'nin 1947 kongresinde dile getirildiğini⁴⁷ görüyoruz. Nitekim dönemin Başbakanı Recep Peker(1946-1947) dine ve din eğitimine olumsuz bakan bir kişilik olarak bilinmesine rağmen "komünizm zehriyle" baş etmeye ya-

⁴⁴ Smith, Wilfred Cantwell, "Modern Türkiye Dinî Bir Reforma mı Gidiyor?", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 1, yıl:1953, 7-20.

⁴⁵ Güngör, Erol, 89, *Dünden, Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ötüken yay. 5. Basım, İstanbul, 1990, 87.

⁴⁶ Arat, Yeşim, "Türkiye'de Din, ve Cinsiyet Eşitliği: demokratik bir paradoksun işaretleri mi?" Çev. Murat Uyurkulak, Radikal Gazetesi, 19.11.2010.

⁴⁷ Mardin, Şerif, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İletişim Yay., İstanbul, 2011, 78.

rayacak bir araç olarak din eğitimi gündeme getirmek zorunda kalmıştır.⁴⁸ Konu ile ilgili Recep Peker'in sözleri dikkat çekicidir. "*Siz Din Bilgisi dersini komünizme karşı bir tedbir diye düşünüyorsunuz ama, dinin de ondan farkı yok. Komünizm nasıl bir zehir ise din de öyle bir zehirdir. Zehir, zehir ile tedavi olmaz.*"⁴⁹ Recep Peker'den sonra Başbakanlığa getirilen Hasan Saka ve M. Şemsettin Günaltay dine ve dini konulara daha sıcak ve samimi bakıyorlardı.⁵⁰ Günaytay, Dar'ül-Fünun İlahiyat Fakültesi'nde hocalık yapan müderris kökenli olması nedeniyle gelişmelerin din ve din eğitiminde serbestlikten yana bir tavır alındığını göstermektedir. Recep Peker'den sonra gelen başbakanların bu açıdan tesadüfi olmadığı da söylenebilir. 1961 Anayasası'nda da "*Din eğitimi ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteği ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır*"⁵¹ hükmü yer almıştır.

1950 ile 1981 yılları arasında örgün öğretim kurumlarında seçmeli din dersi ile ilgili değişik uygulamaların gerçekleştirildiğine şahit oluyoruz. Şöyle ki: Bakanlar Kurulu kararıyla 1956-1957 öğretim yılında orta okulların 6. ve 7. sınıfların programlarına haftada bir saat olmak üzere isteğe bağlı "*Din Bilgisi*" dersi konuldu. Bu isteğin, kayıt esnasında veli tarafından okul idaresine bildirilmesi gerekiyordu.⁵² 1974-75 öğretim yılında ilkokul 4. ve 5. sınıfların programlarına zorunlu olmak üzere

⁴⁸ Mardin, Şerif, a.g.e., 71. Recep Peker'in hayatı hakkında bkz. Gül, Teoman, a.g.e.

⁴⁹ Sarıcan, Bayram, 1930'lardan Günümüze Bursa'da Dini Hayat, Gördüklerim, Duyduklarım, Yaşadıklarım, Hatıralar, Yayına Haz. Mustafa Öcal, Düşünce Kitabevi, Bursa, 2003, 105 vd.

⁵⁰ Sarıcan, Bayram, a.g.e., 107-108.

⁵¹ 1961 Anayasasının 19. Maddesi: Özyavuz, Tuncer, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, Alkım Yayınları, 1997, 176.

⁵² Aydın, M. Şevki, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı*, İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı, Kayseri, 2000, 65.

birer saat Ahlâk dersi konuldu. Bu programda “Din Bilgisi” dersi haftada bir saat ve seçmeli olarak yer aldı.⁵³

Öğretmen okulları dışındaki orta dereceli okullara, Lise ve dengi okullara 1967-1968 öğretim yılında lise 1. ve 2. sınıflara haftada bir saat olmak üzere isteğe bağlı Din Bilgisi dersi konulmuştur. 1976-1977 yılında bu ders 3. sınıflara da konuldu. 1974-1975 yılından itibaren 1. 2. ve 3. sınıflara zorunlu Ahlâk dersi konuldu. Buradan anlaşılıyor ki örgün öğretim kurumlarında ilköğretimin 4. sınıfından lise son sınıfa kadar isteğe bağlı din dersi öğretimi uygulamaya konulmuş oldu. Bununla birlikte din dersi isteğe bağlı ve mecburi derslerin dışında tutulması nedeniyle uygulamalarda önemli aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Özellikle orta dereceli okullarda din bilgisi ders saatlerinin tatil saatlerine tesadüf ettirilmesi, bir diğer ifade ile günlük dersler bittikten sonraki bir saate konulması⁵⁴ sebebiyle öğrencilerde derse karşı bir ilgisizlik uyandırıyor. Gerçi bu durum daha sonra düzeltilmiş olsa bile din dersine karşı uygulanan bu olumsuz tablo öğrencilerin üzerinden silinememiştir.⁵⁵ Bazı liselerde bu ders saatleri boş geçmesinin yanı sıra derse giren öğrenciler tehdit edildiği gibi, onlara alaycı ifadelerle hitap edilmesine de sebep oluyordu⁵⁶ görüşlerine yer verilmektedir. Bu dönemin kuşağı olarak, belirtilen bazı olumsuzlukların yaşanmasına rağmen din dersleri, öğrencilerin en fazla rağbet ettikleri derslerden biri olmuş-

⁵³ Aydın, M. Şevki, a.g.e, 51 vd.

⁵⁴ Öcal, Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi(Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Tarihçesi), 321, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yay., 1999, 309-343

⁵⁵ Ayhan, a.g.e., 134-135.

⁵⁶ Altaş, Nurullah, “Orta Öğretimde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Köylü, M; Altaş,N, *Gündüz Eğitim ve Yay.*, Ankara, 2012, 151-176; Aydın, M. Şevki, a.g.e, 65-66.

tur. Ancak aynı şeyi ahlak dersleri için söylemek sanırım zordur. Çünkü konular teorik olmanın yanı sıra felsefi ağırlıklı görüşleri içeriyordu. Bir diğer önemli bir husus ise yeteri kadar uzman öğretmenin bulunmamasıydı.⁵⁷

4- Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (1982'den Günümüze)

Zorunlu deyimi, din öğretimine 1982 Anayasası ile birlikte girmiş bir kavram olmakla birlikte din öğretiminin zorunlu olarak tıpkı Tarih veya Türkçe dersi gibi her öğrencinin okuyacağı bir ders olarak uygulanışı ilk değildir. Daha önce belirttiğimiz üzere Osmanlı döneminde din dersi zorunlu okutulduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da okullarda din dersi günümüzde olduğu gibi her öğrenciye zorunlu olarak okutuluyordu.⁵⁸

1982 Anayasasına giren zorunlu din dersi ile ilgili nihai karar, dönemin Devlet başkanı ve konsey üyeleri tarafından verilmiştir. Ancak karar safhasına gelinceye kadar bu konuda uzun bir müddet altyapı çalışmaları yapılmıştır. Mili Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nda oluşturulan komisyonda görev alanlardan biri, o zaman Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Din Eğitimi Kürsüsü Başkanı olan Prof. Dr. Beyza Bilgin'dir. Bilgin, din dersinin mecburi dersler arasında yer alması ile ilgili yapılan çalışmalara kitap ve makalelerinde yer vermiştir.⁵⁹ Ayrıca kendileri ile yapılan bir mülâkatta da bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Bilgin'in de belirttiği gibi, bu meselede en çok katkı sağlayanlardan biri dönemin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

⁵⁷ Trabzon Lisesi'nde okurken ahlak dersimize ilkokuldan bir sınıf öğretmenin girdiğini hatırlıyorum.

⁵⁸ Bilgin, Beyza., "Münih'te "Türkiye'de İslam" Semineri", Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Din Öğretimi Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 1988,16-21.

⁵⁹ Bilgin, a.g.e, 75 vd.; Bilgin, Beyza, a.g.m., 16-21.

Prof. Dr. Hüseyin Atay'dır.⁶⁰ Atay, Tevhidi Tedrisat Kanunu'na göre isteğe bağlı din dersi olmaz kanaatindedir. Çünkü bu ilgili kanunun felsefesine aykırıdır. "Bir kısmı okuyacak, bir kısmı okumayacak. Böyle şey olmaz. Hep-sine aynı dersi vereceksiniz" Atay, **"Din Eğitimi ve Öğretiminin Bir Bütünlük İçinde Ele Alınmasına Dair Rapor"** adlı çalışmasını dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren'e sunmuştur. Bu raporunda din dersleri ile ilgili olarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilk uygulanış şekline dönülmesini önermiştir. Çünkü bu kanun, memlekette herkesin kendi arzusuna göre dinî bir eğitim yapması halinde ortaya çıkacak çok farklı fikir ve his gruplarını önlemek, millete fikir ve his birliğini gerçekleştirmek amacını gütmektedir. Oysa kanunun çıkışından günümüze kadar geçen süre içinde değişik uygulama görülmüş ve bundan dolayı farklı algı ve anlayışlar ortaya çıkmıştır:

"Din öğretiminin hiç olmadığı 1927-1948 yılları arasında iki tip gençlik yetişmişti. Biri din bilgisi ve kültüründen tamamen mahrum olanlar, diğeri din bilgisini ve kültürünü gizli olarak özel hocalardan öğrenenler, 1948'den günümüze (1981 yılına) kadar olan dönemde ise üç tip gençlik yetişmiştir:

- 1- Din bilgisini okulda öğrenenler
- 2- Din bilgisini özel şekilde öğrenenler.
- 3- Din bilgisini hiç öğrenmeyenler.

Bu üç tip gençlikte fikir ve his birliğinin mümkün olacağını düşünmek, eğitim-öğretim kurallarının hiçbir işe yaramayacağını söylemekten farklı olur mu? Atay, çözüm olarak, bu üç tip uygulamadan birincisine geçilmesini ge-

⁶⁰ Durmuş, Alparslan, "Türk Din Eğitiminde Öncü Bir İsim: Beyza Bilgin", Değerler Eğitimi Dergisi, 1, Sayı: 3, Temmuz, 2003, 145-167.

rekli görmüştür. Bu Tevhid-i Tedrisat Kanununun ruhuna ve gerekçesine en çok uymaktadır ki, din derslerinin diğer dersler gibi herkese eşit derecede verilmesini gerektirir. Çünkü ikinci ve üçüncü tür uygulamanın başarısızlığı anlaşılmıştır.”⁶¹ Bu anlayış, altyapı çalışmalarında benimsenmiş⁶² ve böylece 1982 yılında yürürlüğe giren Anayasanın 24. maddesinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ilköğretim ve liselerde mecburi dersler arasında yer almıştır.

Yukarıda aktarılan bilgiler bir anlamda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin okullarda zorunlu ders olarak okutulmasına karar verildikten sonra yapılan alt yapı çalışmalarını içermektedir. Meselenin elbette ki bir zihniyet boyutu olması gerekir. 1980 öncesi ülkede sağ sol çatışmasından dolayı yaşanan kaos ortamı, anarşi ve terör hareketleri milletin evlatlarını birbirine düşürmüş ve binlerce Türk gencinin ölmesine sebep olmuştur. Böyle bir ortamda dinin birleştirici fonksiyonundan yararlanmanın makul ve mantıklı bir tutum olduğu gözden kaçmamaktadır.

Ayrıca evrensel anlamda 1950’li yıllardan itibaren bir dine dönüş süreci yaşanmaktadır. Dine dönüş sadece Müslüman ülkelerde değil, en gelişmiş Batı ülkelerinde de gözlenen bir olgudur. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren bireysel ve toplumsal bazda dinin temel etkisinin giderek yükseldiği gözden kaçmamaktadır. Din, kişinin Allah ile olan

⁶¹ Bilgin, a.g.e., 78-79.

⁶² Yapılan bu çalışmalar doğrultusunda Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin girişimiyle 23-25 Nisan 1981 tarihleri arasında ilk kez Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri düzenlenmiştir. Hüseyin Atay’ın Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin 1982 Anayasası’nda zorunlu dersler arasında yer almasında yaptığı katkıları için bkz. Günaydın, Mehmet, “Din Kültürü Ve Ahlâk Öğretiminin İlköğretim ve Liselerde Zorunlu Ders Olmasına Prof.Dr. Hüseyin Atay’ın Katkıları” dinbilimleri, c.9, sayı:1, Samsun, 2009, 287-305

ilişkilerini düzenlediği gibi bireyin davranışları ve diğer toplum bireyleriyle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar ortaya koymaktadır. Birey bu kurallar içerisinde kimliğini şekillendirmekte ve toplumla bütünleşebilmektedir. Nitekim bütün toplum bilimcilerin dinin bu bütünleştirici işlevi üzerine vurgu yaptıkları belirtilmektedir.⁶³ Modern dünyada din vazgeçilmez bir olgu ve yükselen değer olması nedeniyle modern eğitimin dini yok farz etmesi mümkün gözükmemektedir. Dünyada yaşanan gelişmelerden bizim de etkilenmemiz doğal karşılanmalıdır. Şu halde 1980'li yıllarda iktidarda bulunanlar "Türk-İslam Sentezi" fikrinden hareketle toplumun şekillenmesinde dinden istifade etme fikrini benimsenmiş⁶⁴ ve bu konuda çeşitli adımlar atılmıştır. İşte 1981 yılına kadar seçmeli olarak okullarda okutulan din derslerinin zorunlu dersler arasına yer alması hususu bunun en önemli adımlarından biridir. Böyle bir anlayışın benimsendiğini dönemin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında yer alan konu ve içeriklere bakıldığında görülecektir. 1982 Anayasa'nın ilgili 24. maddesi şöyledir: "...Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı-

⁶³ Şaylan, Gencay, *Türkiye'de Laiklik*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, Tarihsiz, 6.

⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu'nun "Türk İslam Sentezi" adlı eserine Aydınlar Ocağı Başkanı Süleyman Yalçın'ın yazdığı taktim yazısına bakmak bir fikir vermesi açısından önemlidir. Ötügen Yay., 2. Baskı, 1996, 7-10; Türk-İslam sentezi, 14 Mayıs 1970 yılında kurulan Aydınlar Ocağı'nın ortaya koyduğu bir fikir olup, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra millî birlik ve bütünlüğü gerçekleştirme amacıyla darbeciler tarafından benimsenmiştir. Bkz. Çiler, Dursun, "Türk-İslam Sentezi İdeolojisinin Failini Tanımak", Radikal, 28 Mayıs 2006; Ergil, Doğu, "Dindar Gençlik", Bugün, 7 Şubat 2012; Ayrıca bkz. Mardin, a.g.e., 81-83.

dır.⁶⁵ 12 Eylül 1980 yılında yapılan askeri darbe idaresinin İmam-Hatip okullarına dokunmadığı gibi sayılarını artırma yoluna gitmesini⁶⁶ dikkat çekici bir husus olarak kaydetmekte yarar vardır.

Şu husus da önemle belirtmemiz gerekir ki, günümüz örgün öğretim kurumlarında verilen din öğretiminin, ülkemiz halkının büyük çoğunluğu tarafından kabul gördüğü ve şikâyet konusu yapılmadığı gerçeğidir. Hatta 1982 Anayasa'sının kabulü sırasında Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin okullarda zorunlu ders haline getirilmesinin memnuniyetle karşılandığı ve anayasanın yüksek bir oy oranıyla kabul edilmesinde bu hususun da etkili olduğunu düşünüyoruz.⁶⁷

Bazı kesimler, lâik bir ülkede mevcut uygulamanın bizzat laikliğe aykırı olduğu fikrini ileri sürerek okullardan zorunlu din öğretiminin kaldırılmasını istemektedirler. Kanaatimizce böyle bir anlayış pek isabetli gözükmemektedir. Zira dinin, kültürün vazgeçilmez en önemli öğelerinden biri olduğu sosyal bilimcilerin ortak kanaatidir.⁶⁸ Ayrıca "din ile devletin veya din işleri ile devlet işlerinin ayrılması demek din ile toplumun birbirinden ayrılması demek değildir."⁶⁹ Nitekim Avrupa Konseyi'ne üye 47 ülkenin bir kısmında seçmeli din dersi vardır. Muafiyet tanıyan ülkeler olduğu gibi ahlak veya din dersini zorunlu isteyen ülkeler de vardır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin de

⁶⁵ Özyavuz, Tuncer, *Osmanlı-Türk Anayasaları*. Alkım Yay. 1997, 14.

⁶⁶ Mardin, a.g.e., 73.

⁶⁷ Buradan kastımız Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin 1982 Anayasası'nda yer almasının halkta memnuniyet yarattığı gerçeğidir. Bunun haricinde Anayasanın yüksek oy almasında referandumdaki konjoktürel şartların ve yapılan psikolojik baskıların olmadığını inkâr etmiyoruz.

⁶⁸ Başgil, a.g.e., 27-28.

⁶⁹ Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2001, 36.

aralarında bulunduğu İsveç, Norveç, Yunanistan, Danimarka'da resmi okullarda din dersleri zorunlu olarak okutulmaktadır. Bu farklı uygulamalarda ülkelerin kendi tarihi, sosyal, siyasi ve toplumsal yapılarının farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir.⁷⁰ Ülkemizdeki laik eğitim anlayışı içinde din eğitim ve öğretimine yer verilmesi, aynı zamanda çeşitli mezhep ve tarikatların öğretimi etkilemesini azaltması bakımından faydalı olmuştur. Bu itibarla sadece lâiklik gerekçe gösterilerek din eğitimi ve öğretimine yer vermemek lâiklikten ziyade yasağcı bir anlayış ve uygulamadan kaynaklanmakta olduğunu söyleyebiliriz.⁷¹ Hâlbuki bazı bilim adamlarına göre "yüzyıllardır birey ve toplum yaşamına yön vermiş din kurumunu, toplum genelindeki egemenliğinden kurtarıp, bireyin inanç sistemlerine sokmak ve kişiliğini toplumsallaştırıp lâikleştirmek, onu dinden uzak tutmak yerine ona dini öğretmek gereğini ortaya çıkarmaktadır. Durum böyle olunca, din görevlisi yetiştiren öğretim ve eğitim kurumları dışında her düzeydeki okula, bilgi aşamaları çok iyi belirlenmiş olarak din derslerinin konulması gerekir."⁷²

Bu gerçekten hareketle yetişmekte olan nesillere örgün ve yaygın eğitim kurumlarında din eğitimi ve öğretimi vermenin önemi tartışma konusu olmaktan çıkarılmalı, yapılacak din eğitiminin müfredat ve öğretim metotları araştırılmalı ve bu istikamette yoğunlaşılmasının gerekliliğine inanıyoruz.

Günümüz örgün öğretim kurumlarında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, dersin adından da an-

⁷⁰ Aydın, M. Zeki, *Yeni Anayasa ve Din Dersi Tartışmaları*, <http://www.dinahlak.com/forum/index.php?topic=2339.0;wap2>

⁷¹ Ayhan, Halis, a.g.e., 64.

⁷² Aşkun, İnal Cem, "Laiklik ve Din eğitimi". Türkiye 1. Din eğitimi Semineri, (23-25 Nisan 1981), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1981, 393.

laşılacağı üzere din kültürü ve ahlak bilgisini içermektedir; hiçbir şekilde uygulamayı öngörmemektedir. Uygulamanın olmadığı bir yerde gerçek din eğitiminden söz edilmesi mümkün değildir. Zaten günümüz örgün öğretim kurumlarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi uygulamalarına karşı çıkan bazı kesimlerin itirazı da burada yoğunlaşmaktadır. Çünkü veliler, çocuklarına yeterli din eğitimi verilmediğinden yakınmaktadırlar. Bu sebeple velilerin, çocuklarını İmam-Hatip liselerine imam olsunlar diye değil, bu okullarda daha çok din eğitimi verildiği için gönderdikleri bilinen bir husustur. Kız çocuklarının da İmam-Hatip okullarına gönderilmesi de bunu destekler mahiyettedir. Nitekim bu meslek okullarının sayısının ihtiyacın çok üzerinde olması bu ifade ettiğimiz husustan kaynaklanmıştır. Din eğitiminin örgün öğretim kurumlarında yeteri kadar verildiği takdirde bu meslek okullarına rağbetin kendiliğinden azalacağını söyleyebiliriz.

Dindar olduğunu söyleyen bazı kesimler, örgün eğitim kurumlarında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu olarak okutulmasına değil, derslerin müfredat ve içeriklerine güvenmemektedirler. Bazıları Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin din eğitimi vermediği, “tek akaid ve tek amel için referans teşkil ettiği” gerekçesiyle devletin din eğitimi üzerinden elini çekmesi gerektiğini,⁷³ bu itibarla din dersleri ya kaldırılmalı veya seçmeli olmalı düşüncesini dile getirmekle birlikte işin cemaatlere devredilmesi⁷⁴ görüşünün öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu düşünceler saygı duymakla birlikte din eğitiminin günümüzdeki şekliyle okutulması düşüncesinde olduğumuzu belirtmek isteriz. Bazıları ise okutulan

⁷³ Türköne, Mümtaz, “Din Kültürümüz Var mı?”, Zaman, 9 Mart 2008.

⁷⁴ Türköne, Mümtaz, “Din Dersleri Kaldırılsın mı?”, Zaman, 31 Ocak 2012.

bu derslerin yetişen nesli dinden soğuttuğu kanaatini dile getirmektedirler. Őu alıntı buna en g¼zel bir ¼rnektir: *“Bu derslerde okutulan konuların S¼nnilik aŐıladıđı tam bir yalandır. Bu derslerin ¼đrencilere S¼nniliđi, hatta M¼sl¼manlıđı zerre kadar sevdirdiğine dair en ufak bir işaret yok. Aksine ¼đrencileri dinden soğuttuğuna dair iŐaretler daha fazladır.”*⁷⁵

Din K¼lt¼r¼ ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının m¼fredat ve i¼eriklerini daha iyiye gitmesi i¼in her zaman eleŐtirmek m¼mk¼nd¼r. Nitekim 2000 yılından itibaren ders kitaplarında ciddi m¼fredat ve ders i¼erikleri deđiŐikliđi yapılmıştır ve yapılmaya da devam edilmelidir. ¼¼nk¼ hızlı bir Şekilde deđiŐen sosyal hayatta meseleleri s¼rekli yeniden yorumlama ka¼ınılmazdır. Ancak yukarıda aktardığımız ifadeleri objektif ve ilmi kriterler ¼er¼evesinde g¼rmek m¼mk¼n g¼z¼kmemektedir. İlk¼đretimin d¼rd¼nc¼ sınıfından itibaren haftada iki saat olarak sekizinci sınıfa kadar ve liselerde haftada bir saat olarak okutulan ders kitaplarının ve bu derslere giren ¼đretmenlerin, ¼đrencileri dinden soğuttuğunu, M¼sl¼manlıđı zerre kadar sevdirmediklerini bir sosyal bilimcinin iddia etmesi en hafif tabirle on binlerce İlahiyat fak¼ltesi mezunu ¼đretmene haksızlıktır. Biz bu d¼Ő¼ncenin aksini iddia ediyoruz. Din K¼lt¼r¼ ve Ahlak Bilgisi dersleri ve ¼đretmenleri M¼sl¼man T¼rk ¼ocuk ve gen¼lerine dinimizin k¼lt¼r boyutu ve ahlâki değerlerini aktarma konusunda s¼rekli bir gayretin i¼erisinde olmuş ve olmaya devam etmektedirler. Bu durum ise, yetişen neslin k¼t¼ alıŐkanlıklardan uzaklaŐıp insan sevgisiyle dolu ve y¼ksek değerlere sahip olarak ¼lkenin geleceğini inşa etmede rol ¼stlenmesi bize arzu edilen bir durumdur.

⁷⁵ Aktay, Yasin, “Zorunlu Din Dersi”, Yeni Şafak, 10 Mart 2008.

III. Alevilerin Zorunlu Din Öğretimi Konusundaki Çekinceleri

Giriş bölümünde kısaca ifade ettiğimiz üzere Türkiye'deki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretimi uygulaması, Aleviliğe mensup olduğunu ifade eden bazı kişiler tarafından⁷⁶ 2004 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götürülerek, okullarda sadece Sünnî değerlere göre din ve ahlak öğretimi verildiğini iddia etmişlerdir. Başvuruda, Alevi inancından olanların din ve vicdan özgürlükleri ile eğitim haklarının çiğnendiğini, bu nedenle, devlet okullarında öğretim gören çocuklara din dersinin seçmeli olması gerektiği görüşünü savunmuşlardır.

Başvuruyu gündemine alan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 9 Ekim 2007 tarihinde verdiği kararda⁷⁷ "söz konusu müfredatın incelemesi sonucunda, Türkiye'de hâkim olan dinsel çeşitliliğin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde dikkate alınmadığı, özellikle Alevi inancına sahip topluluğun Türk nüfusundaki oranının çok büyük olmasına rağmen, öğrencilerin **Alevi inancının itikat veya ibadet unsurları hakkında eğitim almadığı**, 9. sınıfta bu inancın ortaya çıkışında en büyük etkisi olan iki şahsiyetin yaşam felsefesinin öğretilmesinin, bu öğretimdeki eksiklikleri gidermekte yetersiz kaldığı, değerlendirilmesi yapılmıştır."⁷⁸

⁷⁶ Alevi yurttaş Hasan Zengin, kızının Sünnî İslam bilgileri içeren zorunlu din derslerini, din özgürlüğüne aykırı bulup, kızının bu derslere katılmaya zorlanamayacağı iddiasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurmuştu. 06-07 Temmuz 2006 tarihli gazeteler. Bütün Alevilerin böyle düşündüklerini iddia etmemiz mümkün değildir.

⁷⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 09.10.2007 tarih ve Başvuru No: 1448/04 sayılı Hasan ve Eylem Zengin kararı.

⁷⁸ Konuyu ve ders kitaplarını değerlendiren yazılar için bkz. Zeybek, Namık Kemal, "Bakan Hüseyin Çelik Doğru mu Söylüyor?", Radikal, 07 Mart 2008; "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabında

Şu halde anılan mahkeme Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olmasını değil, içeriğinin, yani müfredatının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı bularak iptal etmiştir. Kararda demokratik bir toplumda eğitimin gereği sayılan nesnellik ve çoğulculuk kıstaslarını karşılamadığına vurgu yapılmaktadır. Danıştay 8. Dairesi de aynı konuda yapılan müracaatları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin verdiği kararı dikkate alarak aynı doğrultuda, yani mevcut içerikle zorunlu olamaz kararına varmıştır.⁷⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararından sonra ilköğretim ve liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin müfredatlarında istenen istikamette ve olumlu yönde değişiklikler yapılmış olmasına rağmen yine de konuyla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bu konuyu kısmen irdelemekte yarar görüyoruz.

1980 öncesi seçmeli din derslerine Alevi inancına mensup vatandaşların fazla rağbet etmediği bilinen bir husustur. Her ne kadar Beyza Bilgin, bunun sebebinin sadece mezhep farklılığından kaynaklanmadığını belirtse de⁸⁰ o dönemin program ve ders kitaplarının incelenmesinden çıkacak sonucun, Sünni-Hanefi ekolüne dayalı bir ilmiyal bilgisi anlayışını yansıttığını söylemek abartı olmayacağı gibi, bu çizginin zorunlu din kültürü derslerine

Neler Var?", Radikal, 11 Mart 2008.

⁷⁹ DANIŞTAY 8. Daire 2006/4107 E.N , 2007/7481 K.N.

⁸⁰ Bilgin, Beyza, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara, 1980, 121. Alevilik için yapılacak nitelendirmenin esasen bir tarikat olduğu yönündedir. Bkz. Kutlu, Sönmez, *Alevi-Bektaşilik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006, 32; Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2010, 37, 38, 315; İslamiyeti kabul eden göçebe Türkmen unsurlar üzerinde sufilik cereyanının oldukça etkili olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bkz. Fıglalı, Ethem Ruchi, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Selçuk Yay. Ankara, 1990, 384.

de yansıdığını⁸¹ söylememiz mümkündür.⁸²

İlköğretim ve liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin müfredatında Sünnî ağırlıklı bir din kültürü verildiği iddiası abartılacak bir durum arz ettiği kanaatinde değiliz. Burada en fazla namaz ibadetinin öğretilmesi konusunda itirazlar vaki olmaktadır. Namazın kılınış şeklinin anlatıldığı doğrudur. Ancak bunun uygulamasının yapıldığı doğru değildir. Zira dersin adından da anlaşılacağı üzere kültürü içerdiği, uygulama yaptırmanın dersin ruhuna uygun olmadığıdır. İstisnai olarak bazı öğretmenlerin yaptığı bu tür uygulamalar zaten soruşturma konusu yapılmaktadır. Esasen din gönül işidir. Bir insana illa da namaz kılacaksın demek dinin özüne aykırıdır. Toplumların farklı fikir, düşünce ve inançlara sahip olması insanın doğası gereğidir. İnancımıza göre dinde zorlama olmadığı⁸³ gibi Allah, dileyseydi bütün insanları bir düşüncede yaratabilirdi.⁸⁴ Ama böyle istemediği gibi farklı yol ve düşünceler içerisinde olmamızı istemiştir. Bununla birlikte salih amellerde yarışmamızı, fitne ve fesat çıkarmamamızı; kargaşa ve bozgunculuktan uzak durmamızı ısrarla vurgulamıştır. Bütün bunlara rağmen, farklı dini inanç ve anlayışlara sahip insanlar arasında karşılıklı hoşgörü ve anlayışın oluşabilmesi için ortak kültürel değerlerin öğretilmesi, yanlış bilgi ve anlamalardan dolayı meydana gelebilecek olumsuzluk-

⁸¹ Altaş, Nurullah, a.g.m., 155.

⁸² Bir Alevi yazarın Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine bakışı konusunda bkz: Kaplan, İsmail, "Okullarda Alevilik Dersleri ya da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Alevilik(1,2)", Zaman, 4-5 Aralık 2010; Konu ile ilgili bkz. Ongun, Coşkun, "Zorunlu Din Dersi ve Aleviler", Radikal, 24 Ocak 2008; Din dersi okul kitapları ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Miras, Herkül, "İnançlar: Söylem ve Pratik", Zaman, 03 Ağustos 2010, "İnanç ve Okullar", Zaman, 17 Ağustos 2010; "İnanç ve Okul Kitapları", Zaman 31 Ağustos 2010.

⁸³ Kur'an/ 2- 256.

⁸⁴ Kur'an/ 5- 48; 16- 93.

ların ortadan kalkmasına yardımcı olur. Çünkü insanları anlamak ve anlaşılabilmek için onların davranışlarına etki edip yön veren değerlerin tanınması ve bilinmesiyle mümkün olur. Bunun yolu da muhatabınızın dini, ahlâki ve kültürel değerleri hakkında bilgi sahibi olmanızdan geçer.⁸⁵ Nitekim küreselleşme olgusuyla birlikte batıda, "kültürler arası eğitim", "dinler arası eğitim" gibi yeni disiplinler oluşturulmuştur.⁸⁶

Ülke olarak sahip olduğumuz ortak değerler konusunda oldukça şanslı olduğumuzu söyleyebiliriz. Avrupa ülkeleri arasındaki farklılıklar yüzünden 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar milyonlarca insanın hayatını kaybettiğini biliyoruz. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren bu ülkeler, farklılıkları zenginlik kabul edip ortak değerler etrafında birlikler oluşturmaya başlamışlardır. Avrupa Birliği bu sürecin ürünüdür. Belli kriterler etrafında kurdukları birlikler sayesinde refah toplumunu yakalamışlar ve yarım yüzyıldan fazla bir zamandan beri kanlı savaşları yaşamamışlardır. Ortak değerler olarak "adalet, insan onuruna saygı, hukukun üstünlüğü, demokrasi, şeffaflık, hesap verebilme ve müsamaha" olmak gibi herkesin kabul edebileceği yüksek değerlerdir.⁸⁷ Ül-

⁸⁵ Fen Lisesinde biyoloji öğretmeni olarak görev yapan bir kişiyle konuşurken "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersinin zorunlu olup olmaması ile ilgili düşüncemi sorması üzerine ben de açıklama yapma gereği duydum. Araya girerek "bence zorunlu olmaması gerekir" dedikten sonra bir hatırasını anlattı. Alevi bir öğretmen ile din konusunda tartışmışlar. Biyoloji öğretmeni sonunda Alevi öğretmene "siz sapıksınız" demiş. Bunun üzerine Alevi öğretmen, "ben çocukluğumdan beri böyle öğrendim ve bu şekilde inaniyorum. Bana göre siz sapıksınız" diye karşılık vermiş. Bunun üzerine ben de, "sizin bu örneğiniz din kültürünün zorunlu olmasının gerekliliğinin en güzel kanıtıdır. Zira birbirimizi iyi tanımış olsaydık, karşımızdakini sapık diye nitelemeyiz ve onun da aynı sıfatla bizi nitelendirmesine sebebiyet vermemiş olurduk" diye cevap verdim.

⁸⁶ Tosun, Cemal, a.g.e., 105.

⁸⁷ Aydın, Mehmet, Protokol Konuşması, *Uluslararası Bektaşilik ve*

kemiz açısından bu değerlerin benimsenmesi ve uygulanması konusunda itirazın olacağını sanmıyoruz.

Türk toplumunda Sünni-Alevi farklılığı vardır. Bunun yanı sıra Sünniler içerisinde de farklılıklar olduğu gibi Alevi-Bektaşiler arasında da farklılıklar vardır. Bu ayrılıklar taraflarca da önemli kabul edilebilir. Ancak bu farklılıklar bizi hiçbir zaman bir araya getirmeyecek, temel değerlerde birleşmemizi imkânsız hale getirecek ayrılıklar değildir.⁸⁸ Çünkü ortak paydalarımız farklılıklarımızdan çok daha fazladır. Aynı dili konuşuyoruz. Aynı dine ve kitaba inanıyoruz. Sünnî kesimdeki Ehli Beyt sevgisi ile Alevilerin Ehli Beyt sevgisi arasında ne fark vardır? Sünnî ailelerin hemen her birinde çocuklara verilen Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynep, Fatma vb. isimleri, Alevi ailelerin çocuklarına verdikleri isimlerle örtüşmüyor mu? Dolayısıyla bizi birbirinden ayırmaya çalışan hiçbir girişime itibar etmemek lazımdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ile ilgili kararında Türkiye'de yaşayan Alevilerin bir anlamda sanki İslam dininin haricinde farklı bir din⁸⁹ mensuplarıymış gibi gösterildiği sezilmektedir. Böyle bir algının ortaya çıkmasına her halde ilk tepkiyi gösterecek olanlar Alevilerdir.

Bütün bu ortak paydalara rağmen ilköğretim ve liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olarak okutulmasına karşı çıkılacaksa Tarih,

Alevilik Sempozyumu 1, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Isparta, 2005, 17.

⁸⁸ Aydın, Mehmet, a.g.e., 17.

⁸⁹ Aleviliğin Marksizm, Şiilik veya ayrı bir din olduğu, hatta İslam dışı olduğu gibi tezler bilimsel gerçeklere dayanmayan tutarsız görüşlerdir. Bkz. Kutlu, a.g.e., 190.

Felsefe, Sosyoloji vb. derslerine de karşı çıkılabilir. Felsefecilerin evren, varoluş, metafizik, ahlak gibi konulardaki görüşleri okullarda okutulmakta ve bunlara hiç kimse ses çıkarmamaktadır. Toplumları en fazla etkileyen dinin bu konudaki görüşlerinin alternatif olarak sunulmasının sakıncası olmadığı gibi farklı ufuklar açmasına yardımcı olacağı muhakkaktır. Her beğenilmeyen görüş veya yorumlardan dolayı derslerin kaldırılması istenecekse bunun sonu gelmez. Bununla birlikte kültürün en önemli unsurlarından birinin din olduğu gerçeğidir. Bu bizim için de geçerlidir. Dolayısıyla İslam dininin kültürümüzün oluşmasındaki etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Edebiyattan musikimize, tarihten sanata hemen her şeyde din ve dini söylemlerin etkisi vardır. Şu halde dini bilgiler Türkçe, Sosyal Bilgiler, Tarih vb. derslerin işlenmesinde yardımcı ve gereklidir.⁹⁰ Bu itibarla içeriği iyi belirlenmiş Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olarak okutulması oldukça önem arz etmektedir.

IV. SONUÇ

Türkiye'de ilköğretim ve liselerde uygulanan zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin tarihi gelişimi süreci ve bu konudaki farklı düşüncelerin analizini yapmaya çalıştık. Bu konuda, Cumhuriyet tarihi boyunca gerçekleştirilen uygulamalar bir laboratuvar ve geleceğimize ışık tutacak zenginliktedir. Sosyal bilimcilerin kanaatine göre 21. yüzyıl, dinlerin yükselişine sahne olacaktır. Esasen din, insanlık tarihi serüveninde toplumları en çok etkileyen kurumlardan biri olmuştur. Dolayısıyla genel eğitim içerisinde din eğitim-öğretimini yok farz etmek mümkün gözükmemektedir. Şu halde:

1- Din eğitim-öğretimini yasaklayan ve uzun bir

⁹⁰ Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara, 2001, 68.

aradan sonra 1949 yılından itibaren yeniden okullarda okutulmasını sağlayan ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni açan aynı kadrodur. Hatta 1974-75 yılından itibaren okullara konulan Ahlâk dersini de buna ilave etmek gerekir. O halde okutulsun mu okutulmasın mı tartışmalarını bir tarafa bırakıp en sağlıklı bir şekilde nasıl yapabiliriz yollarını aramaya çalışmamız gerektiğine inanıyoruz.

2- İçeriği iyi belirlenmiş ve zaman içerisinde de değiştirilebilecek Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ilköğretim ve liselerde zorunlu olarak okutulmaya devam edilmelidir. Bir diğer anlamıyla 1982 Anayasa'sının 24. maddesinde yer alan din eğitimi ve öğretimiyle ilgili ifade aynen muhafaza edilmelidir.

3- Enformasyon çağı olarak nitelendirilen 21. yüzyılda yeni nesilleri tek tip olarak yetiştirmek mümkün değildir. Bu tür bir anlayış 20 yüzyılda geçerliydi. Dolayısıyla çoğulculuk kaçınılmaz olarak gözükmektedir. Çocuk ve gençlerin aile, çevre, cemaat ve tarikat gibi oluşumlardan aldıkları dini-kültürel bilgileri okullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde tartışıp test etmeleri onlara yeni ufuklar kazandıracaktır. Dinin kendisi de bu çoğulculuğa yer verirken esas hedefinin ahlaklı bir toplumu inşa edebilmeye yoğunlaşmaktadır. Nitekim Peygamberimiz bunu, "*ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim*" cümlesiyle veciz bir şekilde ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., 6. Baskı, 1997.

Altan, Mehmet, *Kent Dindarlığı*, Timaş Yay. 6. Baskı, İstanbul, 2010.

- Altaş, Nurullah, "Orta Öğretimde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Köylü, M; Altaş, N, Gündüz Eğitim ve Yay., Ankara, 2012, 151-176.
- Arat, Yeşim, "Türkiye'de Din, ve Cinsiyet Eşitliği: Demokratik Bir Paradoksun İşaretleri mi?" Çev. Murat Uyrukulak, *Radikal Gazetesi*, 19.11.2010.
- Aşkun, İnal Cem, "*Laiklik ve Din eğitimi?*". Türkiye 1. Din eğitimi Semineri, (23-25 Nisan 1981), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1981, 387-393.
- Aydın, M. Şevki, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı*, İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı, Kayseri, 2000
- Aydın, Mehmet, Protokol Konuşması, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu 1*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Isparta, 2005, 17.
- Aydın, M. Zeki, *Yeni Anayasa ve Din Dersi Tartışmaları*, <http://www.dinahlak.com/forum/index.php?topic=2339.0;wap2>
- Ayhan, Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1999.
- Başgil, Ali Fuat, *Din ve Lâiklik*, Yağmur Yay., 6. Baskı, İstanbul, 1985.
- Bilgin, Beyza, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara, 1980.
- _____, "Münih'te "Türkiye'de İslam" Semineri", *Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Din Öğretimi dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 1988, 16-21.
- _____, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1990.

- Cebeci, Suat, *Eğitim Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara, 1996.
- Çiler, Dursun, “Türk-İslam Sentezi İdeolojisinin Failini Tanımak”, *Radikal*, 28 Mayıs 2006.
- Doğan Recai, “ Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu yayınları, Ankara, 1999, 228-288.
- Durmuş, Alparslan, “Türk Din Eğitiminde Öncü Bir İsim: Beyza Bilgin”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1, sayı: 3, Temmuz, 2003, 145-167.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Fidan, Nurettin-Erden, Münire, *Eğitim Bilimine Giriş*, Repa Eğitim Yay., Ankara, Tarihsiz.
- Gül, Teoman, *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1988.
- Günaydın, Mehmet, “Din Kültürü Ve Ahlâk Öğretiminin İlköğretim ve Liselerde Zorunlu Ders Olmasına Prof.Dr. Hüseyin Atay’ın Katkıları” *dinbilimleri*, c.9, sayı:1, Samsun, 2009, 287-305.
- Güngör, Erol, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, Ötüken Yay., İstanbul, 1993.
- _____, 89, *Dünden, Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ötüken yay. 5. Basım, İstanbul, 1990.
- İbrahim Hilmi, *Din Dersleri*, 2. Kitap, Kitaphane-i Hilmi, İstanbul, 1927, aynı müellifin 3. Kitabı, Kitaphane-i Hilmi, İstanbul, 1344(1928).
- Jaschke, Gotthard *Yeni Türkiye’de İslâmlık*, çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yay., 1.Basım, 1972.

- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken Yay., 2. Baskı, 1996.
- Karpat, Kemal, *Elitler ve Din*, Timaş Yay., İstanbul, 2008, 171.
- , *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yay. İstanbul, 2011.
- Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2010.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yay. İstanbul, 1991.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Kuru, Ahmet T, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1.Baskı, İstanbul, Eylül 2011.
- Kutlu, Sönmez, *Alevi-Bektaşilik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları* Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1998.
- Mardin, Şerif, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İletişim Yay., İstanbul, 2011.
- Okçu, Davut, "Türk Eğitim Sisteminde Din Öğretiminin Zorunluluğu Sorunu", *Uluslar arası Eğitim felsefesi Kongresi, Küreselleşme Sürecinde Eğitim Sorunlarının Felsefi Boyutu*, Eğitim-Bir-Sen, Ankara, 1.Baskı, Nisan 2010, 213-224.
- Öcal, Mustafa, "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi(Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Tarihçesi), *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu

- Yay., 1999, 309-343.
- _____, Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dini Hayat, Ders Notları, Bursa 1992.
- _____, “İmam-Hatip Liselerinde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Editörler: Köylü, Mustafa-Altaş, Nurullah, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2012, 177-212.
- Öner, Necati, “Niçin Din Öğretimi?”, *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri, 8-10 Nisan 1988*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 1991, 23-26.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler*, Sidre Yay., İstanbul, 1988.
- Özyavuz, Tuncer, *Osmanlı-Türk Anayasaları*, Alkım Yay., 1997.
- Sarıcan, Bayram, 1930’lardan Günümüze Bursa’da Dini Hayat, Gördüklerim, Duyduklarım, Yaşadıklarım, Hatıralar, Yayına Haz. Mustafa Öcal, Düşünce Kitabevi, Bursa, 2003.
- Smith, Wilfred Cantwell, “Modern Türkiye Dinî Bir Reforma mı Gidiyor?”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 1, yıl:1953, 7-20.
- Şaylan, Gencay, *Türkiye’de Laiklik*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, Tarihsiz.
- Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Yazıcı, Nesimi, “Kâmil Miras”, *DİA*, 30, 146, İstanbul, 2005.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, Önsöz, III-VI, Eser Kitabevi, İstanbul, 1971.

GAZETE KÖŞE YAZARLARI

Aktay, Yasin, “Zorunlu Din Dersi”, Yeni Şafak, 10 Mart

2008.

Akyol, Taha, "Din, Mezhep ve Laiklik", Milliyet, 8 Mart 2008.

Babaoğlu, Haşmet, "Din Dersi", Vatan, 14 Mart 2008.

Berkan, İsmet, "Yine Hukuk Konuşalım: Zorunlu Din Dersi", Radikal, 7 Mart 2008; "Çocuk Kime Aittir: Devlete mi, Aileye mi?" Radikal, 10 Mart 2008.

Bulaç, Ali, "Dindar Nesiller", Zaman, 11 Şubat 2012.

Cemal, Hasan, "AKP ve Hükümetine Çifte Standart Damgası...", Milliyet, 13 Mart 2008.

Çakır, Ruşen, "Öğretmene Kaybettiren Küçük Bir Eksiklik", Radikal, 25 Mayıs 2008.

Dündar, Can, "Atatürk'ün Okullarında Din Dersi Var mıydı?", Milliyet, 13 Mart 2012.

Ekşi, Oktay, "Bir Ders de Danıştay'dan", Hürriyet, 5 Mart 2008.

Ergil, Doğu, "Dindar Gençlik", Bugün, 7 Şubat 2012.

Göktürk, Gülay, "Felsefi İnançlar Ne Olacak?", Bugün, 12 Mart 2008; "Eğitim Tartışması Bir Kere de İmam-Hatip'siz Olsun!", Bugün Gazetesi, 06 Ocak 2012.

Güven, Erdal, "Mesele Din Dersinin Zorunlu Olması Değil", Radikal, 7 Mart 2008.

Hakan, Ahmet, "Açık Konuşalım", Hürriyet, 06.Mart 2008.

Karakaş, Eser, "Eğitim ve Devletle Zorunlu Boşanma", Star, 5 Şubat 2012.

Karaman, Hayrettin, "Dindar Nesil Yetiştirmek", Yeni Şafak, 9 Şubat 2012; "Uygulamada Din Eğitim ve Öğretimi", Yeni Şafak, 4 Mart 2012.

Miras, Herkül, “İnançlar: Söylem ve Pratik”, Zaman, 03.Ağustos 2010, “İnanç ve Okullar”, Zaman, 17 Ağustos 2010; “İnanç ve Okul Kitapları”, Zaman 31 Ağustos 2010.

Türköne, Mümtazer, “Din Kültürümüz Var mı?”, Zaman, 9 Mart 2008; “Din Dersleri Kaldırılsın mı?”, Zaman, 31 Ocak 2012; “CHP’nin Sıkıştığı Dar Alan”, Zaman, 13 Nisan 2012.

Ongun, Coşkun, “Zorunlu Din Dersi ve Aleviler”, Radikal, 24.01.2008.

Özipek, Berat, “Devletin Dine En Büyük İyiliği”, Star, 9 Şubat 2012.

Özkök, Ertuğrul, “İsyankar Bir Çocuğun Evrak-ı Metrukesi, Hürriyet, 4 Şubat 2012.

Ülsever, Cüneyt, “Milli Eğitim Bakanı Haklı mı?”, Hürriyet, 12 Mart 2008.

Zeybek, Namık Kemal, “Bakan Hüseyin Çelik Doğru mu Söylüyor?”, Radikal, 07 Mart 2008; “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabında Neler Var?”, Radikal, 11 Mart 2008.